

MAKTAB O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK ONGNI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Tasbavov Maxamed Muxit o'g'li

Toshkent viloyati Pedagogik mahorat markazi

“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada maktab o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirishning nazariy-metodik asoslari hamda amaliy yo'llari yoritiladi. Metodologiya sifatida adabiyotlar tahlili, ta'lim jarayonini loyihalash tamoyillari, maktab amaliyotida ekologik tarbiyaning integrativ modeli hamda monitoring ko'rsatkichlari asosida taqqosiy tahlil qo'llanildi. Natijalar ekologik ongni shakllantirishda fanlararo integratsiya, faol o'qitish metodlari, maktab hududida “yashil” amaliyotlar, oilaviy hamkorlik va mahalla resurslarini jalb etishning yuqori samaradorligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *ekologik ong, ekologik madaniyat, ekologik ta'lim, fanlararo integratsiya, barqaror rivojlanish, maktab amaliyoti, faol metodlar, monitoring, indikatorlar.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретико-методические основы и практические пути формирования экологического сознания у школьников. В качестве методологии использованы анализ литературы, принципы проектирования образовательного процесса, интегративная модель экологического воспитания в школьной практике и сравнительный анализ на основе мониторинговых показателей. Результаты показывают высокую эффективность межпредметной интеграции, активных методов обучения, внедрения “зеленых” практик на территории школы, взаимодействия с семьей и использования ресурсов местного сообщества.*

Ключевые слова: экологическое сознание, экологическая культура, экологическое образование, междисциплинарная интеграция, устойчивое развитие, школьная практика, активные методы, мониторинг, индикаторы.

Abstract: This article discusses the theoretical and methodological foundations and practical ways of developing environmental awareness among school students. The methodology includes literature analysis, instructional design principles, an integrative model of environmental education in school practice, and comparative analysis based on monitoring indicators. The results indicate that interdisciplinary integration, active learning methods, school-based “green” practices, family engagement, and the use of local community resources are highly effective.

Keywords: environmental awareness, environmental culture, environmental education, interdisciplinary integration, sustainable development, school practice, active learning, monitoring, indicators.

Kirish: Ekologik ong – bu shaxsning tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni anglash darajasi, ekologik qadriyatlarni qabul qilishi, ekologik mas’uliyatni his etishi va kundalik xulq-atvorda tabiatga ehtiyotkor munosabatni namoyon etishidir. Maktab yoshi esa ekologik dunyoqarashning asosiy poydevori shakllanadigan, axloqiy me’yorlar va ijtimoiy mas’uliyat ko‘nikmalari barqarorlashadigan davr hisoblanadi. Shu bois ekologik ongni aynan maktab ta’limi bosqichida maqsadli ravishda rivojlantirish barqaror turmush tarzi elementlarini erta singdirish, atrof-muhit muammolariga befarqlikni kamaytirish va ijobiy amaliy odatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’limda ekologik ongni shakllantirish faqat biologiya yoki geografiya darslari doirasida cheklanib qolmaydi. U fanlararo, tarbiyaviy, amaliy va hamkorlikka tayangan yondashuvni talab etadi. O‘quvchi ekologik tushunchalarni bilishi bilan birga, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishi, o‘zining iste’mol odatlari va atrof-muhitga ta’sirini tahlil qilishi, kichik miqyosdagi tashabbuslar orqali ijobiy o‘zgarishlarga hissa qo‘sha olishi zarur. Bunday yondashuv barqaror

rivojlanish g'oyalariga mos kelib, maktabni "yashil madaniyat"ni shakllantiruvchi ijtimoiy institut sifatida kuchaytiradi.

Ilmiy adabiyotlarda ekologik ong tarkibiy jihatdan kognitiv (bilim), affektiv (qadriyat va munosabat), xulqiy (amaliy xatti-harakat) va refleksiv (o'zini tahlil qilish, o'zgarishga tayyorlik) komponentlardan tashkil topishi ta'kidlanadi. Masalan, UNESCOning barqaror rivojlanish ta'limi bo'yicha yondashuvida ekologik savodxonlikni kompetensiyalar bilan bog'lash, bilimni real muammolarni hal etish tajribasi bilan mustahkamlash zarurligi ko'rsatiladi (UNESCO, 2017, 12–18-betlar). Ushbu fikrni pedagogik nuqtayi nazardan qo'llab-quvvatlash mumkin, chunki faqat nazariy ma'lumotlar o'quvchi xulqini avtomatik o'zgartirmaydi; xulqiy komponentni faollashtirish uchun motivatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va amaliy mashg'ulotlar zarur.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, ekologik muammolar haqida axborot ko'payayotgan bir paytda bolalarning "ekologik charchoq" holati – muammo ko'pligi sabab befarqlik yoki "baribir hech narsa o'zgarmaydi" degan kayfiyat paydo bo'lishi ham uchraydi. Demak, maktabdagi ekologik tarbiya qo'rqitish yoki faqat salbiy oqibatlarni sanash bilan emas, balki yechimga yo'naltirilgan, o'quvchini agent sifatida ko'radigan, kichik-amaliy natijalarni ko'rsatadigan didaktika asosida qurilishi lozim.

Metodologiya: Tadqiqot metodologiyasi konseptual va amaliy tahlilga tayanadi. Birinchi bosqichda ekologik ta'lim va tarbiya bo'yicha asosiy ilmiy-nazariy manbalar, xalqaro metodik tavsiyalar va pedagogik texnologiyalar yuzasidan adabiyotlar tahlili amalga oshirildi. Bu bosqichda ekologik ongning tarkibiy komponentlari, ta'limning kompetensiyaviy yondashuvi va fanlararo integratsiya imkoniyatlari ajratib olindi. Adabiyotlar tahlilida ekologik savodxonlik va barqaror rivojlanish ta'limi konseptlari qiyosiy ko'rib chiqildi; ekologik tarbiyaning maktab amaliyotidagi tipik shakllari (to'garak, tadbir, ekskursiya, loyiha, laboratoriya ishlari) hamda ularning didaktik vazifalari tizimlashtirildi.

Ikkinchi bosqichda ekologik ongni shakllantirish bo'yicha integrativ model taklif qilish uchun ta'lim jarayonini loyihalash tamoyillari qo'llanildi: maqsadni aniqlash, mazmunni tanlash, metod va vositalarni belgilash, hamkorlik resurslarini kiritish, natijani baholash.

Uchinchi bosqichda esa monitoring uchun indikatorlar tizimi tavsiya qilindi: bilim darajasi, munosabatlar barqarorligi, amaliy xulq ko'nikmalari, jamoaviy faoliyatdagi ishtirok, maktab muhitiga ta'sir kabi mezonlar bo'yicha tavsifiy baholash va rubrikalar.

Natijalar: 1) Ekologik ongni shakllantirishning integrativ modeli. Natijalar sifatida maktab o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirish uchun 4 blokdan iborat integrativ model taklif etiladi: (1) maqsad-kompetensiyalar bloki, (2) mazmun bloki, (3) metod va faoliyat bloki, (4) baholash-monitoring bloki. Mazkur modelning ustunligi shundaki, ekologik tarbiya faqat "tadbirlar" yig'indisi bo'lib qolmay, o'quv natijalari va o'lchov mezonlari bilan bog'lanadi.

Maqsad-kompetensiyalar blokida ekologik ong quyidagi ko'nikmalar bilan ifodalanadi: ekologik savodxonlik (asosiy tushunchalar va jarayonlarni bilish), tizimli fikrlash (tabiat-jamiat-iqtisodiy faoliyat aloqalarini ko'rish), mas'uliyatli qaror qabul qilish (muqobil variantlarni baholash), hamkorlik (jamoalar bilan ishlash), kommunikativ madaniyat (tushuntirish, targ'ibot, bahs-munozara). Bu kompetensiyalar PISA va ta'lim kompetensiyalariga yaqin bo'lib, amaliy vaziyatlarga yo'naltirilganda o'quvchi hayotiy ko'nikmalarga ega bo'ladi (OECD, 2019, 21–29-betlar).

1) Mazmun blokida ekologik mavzularni "spiral" tamoyilida bosqichma-bosqich chuqurlashtirish tavsiya etiladi: boshlang'ich sinflarda tabiatni asrash odatlari va kuzatuv; o'rta bo'g'inda resurslardan oqilona foydalanish, chiqindi, suv va energiya masalalari; yuqori sinflarda ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, urbanizatsiya, iqlim omillari va mahalliy muammolar bo'yicha mini-tadqiqotlar. Shuningdek, geografiya, biologiya, kimyo, fizika, texnologiya, ona tili va adabiyot,

tasviriy san'at, informatika fanlari orqali mazmunni integratsiyalash modelning markaziy sharti sifatida belgilandi.

2) Fanlararo integratsiya orqali ekologik ongni kuchaytirish. Fanlararo integratsiya ekologik ongning “tizimli fikrlash” komponentini shakllantiradi. Masalan, geografiya darsida mahalliy landshaft va suv havzalari, biologiyada ekotizimlar, kimyoda suvning ifloslanishi va tozalash, fizikada energiya samaradorligi, informatikada ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish, ona tili darslarida ekologik mavzuda matn tahlili va argument yozish bir-birini to'ldiradi. Bu integratsiya o'quvchiga ekologik muammoni faqat bitta fan nuqtayi nazaridan emas, ko'p omilli tizim sifatida ko'rishga yordam beradi. Bu o'rinda muhim jihat shuki, integratsiya “hamma joyda ekologiya haqida gapirish” emas, balki aniq o'quv natijalarini kelishib olishdir. Palmerning ekologik ta'lim modeli ham shaxsiy tajriba, nazariy bilim va faoliyatni uyg'unlashtirishga urg'u beradi; bu yondashuv integratsiyaga metodik asos bo'la oladi (Palmer, 1998, 55–63-betlar).

3) Faol o'qitish metodlari: loyiha, muammo, tadqiqot va “servis” elementlari

Ekologik ongni xulqiy darajaga olib chiqishda faol metodlar muhim natija beradi. Loyiha asosidagi ta'lim o'quvchini masalani aniqlash, maqsad qo'yish, reja tuzish, resurslarni topish, natijani taqdim etish bosqichlaridan o'tkazadi. Masalan, “Maktabda chiqindini saralash burchagi” loyihasi doirasida o'quvchilar chiqindi turlari bo'yicha konteynerlar dizaynini ishlab chiqadi, saralash bo'yicha yo'riqnoma tayyorlaydi, sinflar kesimida monitoring yuritadi va natijani diagramma ko'rinishida taqdim etadi. Bu jarayonda informatika, tasviriy san'at, texnologiya, matematika bilan integratsiya tabiiy ravishda yuz beradi. Muammoli o'qitishda o'quvchiga tayyor javob emas, real vaziyat taqdim etiladi: “Nega maktab hovlisidagi daraxtlar ayrim joyda quriyapti?”, “Nega sinfda havoning sifati tushib ketadi?”, “Suv iste'molini qanday kamaytirish mumkin?” O'quvchi taxminlar bildiradi, ma'lumot to'playdi, kichik tajriba yoki kuzatuv o'tkazadi. Bunday yondashuv Deweyning tajriba orqali o'rganish g'oyasi bilan hamohang bo'lib, ta'limni hayotiy holatga yaqinlashtiradi (Dewey, 1938, 67–74-betlar). Shu bilan birga, muammoli metod

o'qituvchidan kuchli fasilitatorlikni talab qiladi; aks holda muammo "bahs" darajasida qolib ketishi mumkin.

4) Maktab muhitida "yashil" amaliyotlar va infratuzilma. Natijalarga ko'ra, ekologik ongni shakllantirishda maktabning o'zi "o'quv laboratoriyasi"ga aylanishi eng samarali yo'llardan biridir. Maktab infratuzilmasida kichik, ammo doimiy amaliyotlar yo'lga qo'yilsa, ular o'quvchi xulqini barqarorlashtiradi: energiya tejankor yoritish bo'yicha targ'ibot, sinfda shamollatish madaniyati, suvdan foydalanishda tejankorlik, qog'oz sarfini kamaytirish, qayta foydalanish burchagi, maktab bog'i va kompost burchagi kabi yechimlar shular jumlasidan. Masalan, o'quvchilar "ekopatrul" guruhlarini tuzib, haftalik kuzatuv varaqalari orqali sinflarda chiroqni o'chirib qo'yish, suv kranlarini tekshirish, chiqindini saralash kabi indikatorlarni qayd etadi. Bunda nazoratdan ko'ra ijobiy rag'batlantirish ustun bo'lishi maqsadga muvofiq: eng namunali sinf, eng yaxshi tashabbus, eng samarali loyiha kabi nominatsiyalar o'quvchining ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

5) Oila va mahalla hamkorligi: ekologik tarbiyani uzluksiz qilish. Ekologik ongning barqaror bo'lishi ko'p jihatdan uy sharoitidagi odatlarga bog'liq. Agar maktabda saralash, tejash, toza muhit g'oyalari berilib, uyda bu odatlar qo'llab-quvvatlanmasa, o'quvchi ikki xil norma orasida qoladi va ekologik xulq tez so'nadi. Shu sabab maktab-oila hamkorligi ekologik tarbiyada mustahkamlovchi omil bo'lib xizmat qiladi. Hamkorlikning amaliy shakllari: ota-onalar uchun qisqa ma'lumotnoma va tavsiyalar, sinf yig'ilishida 10 daqiqalik ekologik blok, "oilaviy eko-haftalik" topshiriqlari (qog'ozni tejash, suv sarfini hisoblash, bir haftalik chiqindi audit), shuningdek, ota-onalarni ko'ngilli sifatida loyihalarga jalb etish.

6) Monitoring va baholash: ekologik ong indikatorlari. Ekologik ongni shakllantirishda baholash faqat test bilan cheklanmasligi kerak. Natijalar sifatida quyidagi indikatorlar tizimi taklif etiladi: (1) bilim indikatorlari (asosiy ekologik tushunchalar, sabab-oqibat aloqalari), (2) munosabat indikatorlari (tabiatga ehtiyotkorlik, mas'uliyat, shaxsiy pozitsiya), (3) xulq indikatorlari (saralash, tejash, tartib, parvarish), (4) ishtirok indikatorlari (loyihalarda qatnashish, tashabbus), (5)

refleksiya indikatorlari (o'z odatini tahlil qilish, o'zgarish rejasini tuzish). Har bir indikator bo'yicha 4 darajali rubrika (boshlang'ich, rivojlanayotgan, barqaror, yetakchi) ishlatilsa, o'quvchi o'z o'sishini ko'rib boradi.

Muhokama: Ekologik ongni shakllantirish bir vaqtning o'zida uch yo'nalishda olib borilganda samarali bo'ladi: (1) mazmunning fanlararo uyg'unligi, (2) faol metodlar va real tajriba, (3) maktab muhitining "yashil" normalari. Bu uchlikdan birortasi sust bo'lsa, ekologik ongning ayrim komponentlari rivojlanmay qolishi mumkin. Masalan, faqat nazariy darslar kuchli bo'lsa, bilim ortadi, biroq xulq o'zgarishi kuzatilmaslari mumkin; faqat tadbirlar ko'p bo'lsa, hissiy ko'tarinkilik bo'ladi, ammo tizimli bilim yetishmaydi; faqat infratuzilma bo'lsa, odat paydo bo'ladi, biroq o'quvchi sabab-oqibatni chuqur tushunmasligi mumkin.

Ikkinchi muhim masala – o'quvchida ekologik mas'uliyatni qo'rquv va aybdorlikka asoslamaslik. Ekologik ongning affektiv komponenti salbiy hissiyotlar bilan haddan tashqari yuklansa, o'quvchi muammolardan qochishi yoki befarq bo'lib qolishi mumkin. Shuning uchun yechimga yo'naltirilgan yondashuv, kichik natijalarni ko'rsatish, ijobiy namunalarni targ'ib qilish, o'quvchini "men ham qila olaman" pozitsiyasiga olib keladi. Bu yondashuvda maktabning o'zi namuna bo'lishi kerak.

Xulosa: Maktab o'quvchilarida ekologik ongni shakllantirish uzluksiz, fanlararo va amaliy faoliyatga tayangan ta'lim-tarbiya jarayonini talab etadi. Mazkur maqolada taklif etilgan integrativ model ekologik ongni kompetensiyalar, mazmun, metodlar va baholash tizimi orqali yagona mexanizmga birlashtiradi. Natijalardan kelib chiqib, quyidagi xulosalar va tavsiyalar beriladi: birinchidan, ekologik mavzularni fanlararo integratsiya asosida rejalashtirish o'quvchida tizimli fikrlashni rivojlantiradi; ikkinchidan, loyiha, muammoli o'qitish, mini-tadqiqot va servis elementlariga tayangan faol metodlar ekologik xulq-atvorni shakllantirishda yetakchi omil bo'ladi; uchinchidan, maktab muhitida "yashil" amaliyotlarni joriy etish ekologik me'yorlarni kundalik odatga aylantiradi; to'rtinchidan, oila va mahalla hamkorligi ekologik tarbiyani uzluksiz qiladi; beshinchidan, monitoring va rubrika

asosidagi baholash ekologik ongning ko'p komponentli tabiatini hisobga olib, real o'sishni ko'rsatadi. Amaliy tavsiya sifatida maktablar uchun bosqichma-bosqich dastur taklif etiladi: 1-bosqich (1–2 oy) – boshlang'ich diagnostika va motivatsiya; 2-bosqich (chorak davomida) – fanlararo mavzu va mini-loyihalar; 3-bosqich (yarim yillik) – maktab miqyosida “yashil” amaliyotlarni barqarorlashtirish; 4-bosqich (yil yakuni) – portfel va indikatorlar asosida tahlil, keyingi yil uchun reja. Ushbu yondashuv maktab sharoitida ekologik ongni tizimli, o'lchab bo'ladigan va barqaror natijaga yo'naltirilgan tarzda shakllantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing, 2017. 62 p.
2. OECD. PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. Paris: OECD Publishing, 2019. 352 p.
3. Palmer, J. A. Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise. London: Routledge, 1998. 280 p.
4. Dewey, J. Experience and Education. New York: Macmillan, 1938. 116 p.
5. Tilbury, D. Environmental Education for Sustainability: Defining the New Focus of Environmental Education in the 1990s. Sydney: University of Technology Sydney, 1995. 58 p.
6. Hines, J. M., Hungerford, H. R., Tomera, A. N. “Analysis and Synthesis of Research on Responsible Environmental Behavior: A Meta-Analysis”. The Journal of Environmental Education. Washington, DC: Heldref Publications, 1987. Vol. 18(2), pp. 1–8.
7. Kollmuss, A., Agyeman, J. “Mind the Gap: Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior?”. Environmental Education Research. London: Taylor & Francis, 2002. Vol. 8(3), pp. 239–260.
8. Monroe, M. C., Andrews, E., Biedenweg, K. “A Framework for Environmental Education Strategies”. Applied Environmental Education & Communication. New York: Taylor & Francis, 2007. Vol. 6(3–4), pp. 205–216.

9. Hungerford, H. R., Volk, T. L. "Changing Learner Behavior Through Environmental Education". The Journal of Environmental Education. Washington, DC: Heldref Publications, 1990. Vol. 21(3), pp. 8–21.
10. Lucas, A. M. Environment and Environmental Education: Conceptual Issues and Curriculum Implications. Melbourne: Australian International Press, 1980. 210 p.